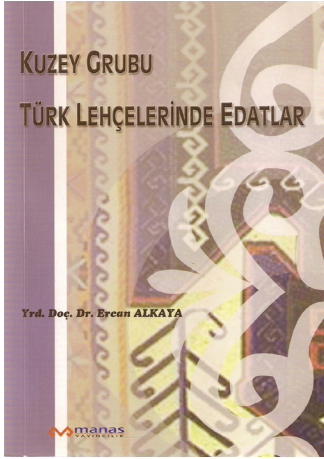

KUZEY GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDEKİ EDATLAR ÜZERİNE YAPILAN KAPSAMLI BİR ÇALIŞMA

(Yrd. Doç. Dr. Ercan Alkaya, *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*, Manas Yayıncılık, Elazığ 2007, 759 s.)

*Murat ŞENGÜL**

Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Ercan Alkaya'nın “Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar” adlı kitabı, tarihî Kıpçak Türkçesinin çağdaş temsilcileri olarak bilinen ve Türk dünyasının geniş bir coğrafyasında konuşulan “Kuzey grubu Türk lehçeleri” olarak adlandırdığımız Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinde kullanılan edatları kapsayan bir çalışmadır.

Prof. Dr. Ahmet Buran yönetiminde hazırlanan “Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar” adlı doktora tezinden yola çıkılarak hazırlanan bu kitap, yukarıda zikredilen lehçelerin metinlerine dayanmaktadır. Her lehçeden en az 3 (bazı lehçelerde 4-6) kitap taranmış ve her edat, içinde geçtiği cümleyle birlikte fişlenmiştir. Metinlerde rastlanılmayan edatlar ise, ilgili lehçelerin sözlüklerinden, gramerlerinden ve konuyla ilgili olarak yapılmış özel çalışmalardan bulunup fişlenmiştir. Edatlar fişlenirken, içinde geçtiği cümleyle birlikte; cümlede geçmeyip, ilgili eserde edat grubu olarak yer alıyorsa, bu şekilde örneklendirilerek

* Arş. Gör., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü ELAZIĞ, msengul2323@hotmail.com

fişlenmiştir. Metinlerde fişleme yapılırken, bir edatın kullanıldığı cümle veya ilgili cümleler bütünüyle alınmış; böylece, edatın cümledeki kullanımı ve görevi netleştirilmeye çalışılmıştır. Fişlemede takip edilen sıra şudur: Örnek cümle, örneğin alındığı eserin kısaltması ve sayfa numarası (ayraç içinde), örnek cümlenin Türkiye Türkçesindeki karşılığı (“ ” tırnak içinde).

“Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar” adlı çalışma, kuzey grubu Türk lehçeleri içerisindeki on lehçede bulunan edatlarla ilgili olarak şimdiye kadar yapılmış en kapsamlı ve en güncel çalışmadır. 32 metin taraması yapılan edebî ve bilimsel eser, 23 gramer kitabı, 24 sözlük, 3 doktora tezi, 4 yüksek lisans tezi ve 3 dergi olmak üzere toplam 89 eser üzerinde yapılan incelemede, edat olarak fişlenen sözcükler, her lehçe için, kendi içinde bir tasnife tabi tutulmuştur. Önce edatın anlamı verilmiş, kökeni ve yapısı çözümlenmiş, sırasıyla Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt, Karakalpak, Kumuk, Nogay, Karaçay-Balkar, Kırım Tatar ve Karay lehçelerindeki (tespit edilmişse) varyantları gösterilmiş; daha sonra da ses ve biçim özellikleri, tarihî kökenleri, anlamları, kullanım biçimleri ve görevleri incelenmiştir.

Eser, İçindekiler (5–12), Ön Söz (13–15), Giriş (17–77), İnceleme (79–748), Sonuç (749–752), Kaynaklar (753–759) kısımlarından müteşekkil 759 sayfalık bir çalışmadır. Giriş bölümü kendi içerisinde üç bölüme ayrılmıştır; ancak bu bölümlere geçilmeden önce, Türkçenin tarihî gelişimi ve bu gelişim süreci içerisinde yer alan Kıpçak Türkçesi ile bugün bu lehçenin devamı niteliğinde olan yazı dilleri hakkında genel bir bilgi verilmiştir.

Giriş bölümünün ilk kısmı “Araştırmada Kullanılan Metot” başlığını taşımaktadır. Bu kısımda edat teriminin bağlaç ve ünlem terimlerinden farklı olarak kabul edilmesi gerektiği vurgulanarak, çalışmada son çekim edatlarının kuzey grubu Türk lehçelerinde inceleneceği belirtilmiştir. Ayrıca bu kısımda çalışmaya ne zaman başlandığı, çalışmayla ilgili kaynaklara nasıl ulaşıldığı ve bu kaynakların ne şekilde tarandığına dair metodik bilgiler mevcuttur.

Giriş bölümünün “Kaynak Eserlerin Tasnifi” başlığıyla yer alan ikinci kısmında ise, araştırmacının konu edindiği edatlarla ilgili olarak müracaat ettiği kaynakların çeşitliliği ve bunların genel bir tasnifi yapılmıştır. Bu tasnif, a) Kitaplar b) Gramerler c) Sözlükler d) Yayımlanmamış Doktora Tezleri e) Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezleri f) Dergiler başlıklarından oluşmaktadır.

Giriş bölümünün üçüncü kısmı “Edat Kavramı” başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında da öncelikle edat terimiyle ilgili olarak karışıklığa sebep olan adlandırmalara değinilerek bu terimin hem yabancı dillerde hem de Türkiye Türkçesi ile diğer çağdaş Türk lehçelerindeki farklı karşılıkları, daha sonra ise “edat” terimiyle ilgili olarak yapılmış farklı tanımlara yer verilmiş; bu tanımlar bir bütünlük içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kısımda edatların özelliklerine, anlamı meselesine, vurgusuna ve onlarla ilgili olarak yapılmış tasniflere de değinilmiştir. Ayrıca, metin taraması yapılan edebî ve bilimsel eserlere, gramer kitaplarına, sözlüklere, yayımlanmamış doktora ve yüksek lisans tezlerine, dergilere ve onların kısaltmalarına,

çalışmada kullanılan diğer kısaltmalara, fonetik transkripsiyon işaretlerine de yer verilmiştir.

İnceleme bölümünde, kuzey grubu Türk lehçeleri içerisinde yer alan on yazı diline ait 89 eser incelenmiş, tespit edilen 221 edatın bu yazı dilleri içerisindeki varyantları ele alınmış, bu edatların ses ve biçim özellikleri, kökenleri, anlamları, kullanım biçimleri ve görevleri, taranan eserler içerisinde geçtikleri cümle örnekleriyle birlikte, alfabetik bir düzen içerisinde sınıflandırılmıştır.

İncelemenin nasıl yapıldığıyla ilgili olarak aşağıda verilen örnek, edatların yapı, köken, anlam, görev ve kullanımları bakımından nasıl ele alındığını daha iyi gösterecektir:

Sınlı Edatı

Yapısı:

Sınlı “gibi”. Kazak ve Karakalpak Türkçelerinde yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Aslen sın “dış görünüş, endam” kelimesine +lı yapım eki gelerek (< sın+lı) oluşmuştur. Karakalpak Türkçesinde edat olarak kullanımı az görülür. Kaz. sindi, Kkp. sınlı.

Kullanımı:

a. İsmi Yalın Hâlden Sonra Kullanımı

Kaz. Äbiş sindi jarımnan, ayrılğan soñ barımnan, jalğanda bolmas jubanış. (KTSS, s. 305) “Äbiş gibi yârimden ve sahip olduğum şeyden ayrıldıktan sonra, yalanda olmaz avuç.”; Aynalayın julama, Jibek sindi jeñgeñdi alıp kelüwge baramın. (TDS, s. 352) “Kurban olayım ağlama, Jibek gibi yengeni getirmeye gidiyorum.”; Sonday-aq, jıynalğan qawım bügingi qazaq aqındarınıñ Abay sindi poeziya juldızına bağıstalğan jırların tıñdadı. (TDS, s. 352) “Öylece, toplanan kalabalık bugünkü Kazak ozanlarının Abay gibi şiir yıldızına ithaf edilen şarkılarını dinledi.”

Kkp. şoşqa sınlı düñkiygen (TDS, s. 352) “domuz gibi şişman”.

Görevi:

a. Benzerlik, Karşılaştırma

Kaz. Äbiş sindi jarımnan, ayrılğan soñ barımnan, jalğanda bolmas jubanış. (KTSS, s. 305) “Äbiş gibi yârimden, ayrıldıktan sonra sahip olduğum şeyden, yalanda olmaz avuç.”; Aynalayın julama, Jibek sindi jeñgeñdi alıp kelüwge baramın. (TDS, s. 352) “Şekerim ağlama, Jibek gibi yengeni getirmeye gidiyorum.”; Sonday-aq, jıynalğan qawım bügingi qazaq aqındarınıñ Abay sindi poeziya juldızına bağıstalğan jırların tıñdadı. (TDS, s. 352) “Öylece, toplanan kalabalık bugünkü Kazak ozanlarının Abay gibi şiir yıldızına ithaf edilen şarkılarını dinledi.”

Kkp. şoşqa sınlı düñkiygen (TDS, s. 352) “domuz gibi şişman”.

Kuzey grubu Türk lehçelerinde kullanılan 221 edat ile ilgili olarak yapılan incelemelerin ardından, gramer kitaplarında fazla rastlanmayan yeni bir yöntemle, hangi edatın hangi lehçede kullanıldığı, incelemeye tabi tutulan eserlerdeki kullanım sıklığı belirtilmiş ve bu sayısal dağılım tablolaştırılmıştır. Daha sonra, edatlar yapı ve kökenlerine göre 1- İsim Kökenli Edatlar, 2- Fiil Kökenli Edatlar, 3- Yabancı Asıllı Edatlar 4- Birleşik Yapıda Olan Edatlar şeklinde sınıflandırılmıştır. Edatların yapı ve köken tasnifinin dışında bir de edatların kullanımına göre tasnifleri yapılmış ve ilgili edatların isimlerin hangi hâllerinden sonra kullanıldıkları (1- Yalın Hâlden Sonra Kullanılan Edatlar, 2- Yönelme Hâlinden Sonra Kullanılan Edatlar, 3- Çıkma Hâlinden Sonra Kullanılan Edatlar, 4- Yükleme Hâlinden Sonra Kullanılan Edatlar, 5- Bulunma Hâlinden Sonra Kullanılan Edatlar, 6- Hem Yalın Hâlden Hem de Tamlama Hâlinden Sonra Kullanılan Edatlar, 7- Hem Yalın Hâlden Hem de Yönelme Hâlinden Sonra Kullanılan Edatlar, 8- Hem Yalın Hâlden Hem de Çıkma Hâlinden Sonra Kullanılan Edatlar, 9- Hem Yalın Hâlden Hem de Yükleme Hâlinden Sonra Kullanılan Edatlar, 10- Hem Yönelme Hâlinden Hem de Çıkma Hâlinden Sonra Kullanılan Edatlar, 11- Hem Yalın Hem Tamlama Hem de Yönelme Hâlinden Sonra Kullanılan Edatlar, 12- Hem Yalın Hâlden Hem Tamlama Hâlinden Hem de Çıkma Hâlinden Sonra Kullanılan Edatlar, 13- Hem Yalın Hâlden Hem Yönelme Hâlinden Hem de Çıkma Hâlinden Sonra Kullanılan Edatlar) tablo üzerinde gösterilmiştir. Görevlerine (fonksiyonlarına) göre tasnifinde ise edatların; amaç, bağlama, başkalık, başlangıç, belirtme, benzerlik, birliktelik, durum, eşleştirme/denkleştirme, ilgi, karşılaştırma, karşılık, ölçü/miktar, pekiştirme, sebep, sınırlama, sıra/derece, sıralama, sıralama bakımından öncelik, şart, şüphe/ihtimal, tarz, tezlik, uygunluk, vasıta, yaklaşıklık, yer/mesafe, yönelme, zaman, zaman bakımından öncelik, zaman miktarı, zaman sıralaması gibi 32 farklı işlevde kullanıldıkları tespit edilmiştir.

Sonuç bölümünde, hangi lehçede kaç tane edatın tespit edildiği, bu edatların hangi oranlarda isim kökenli edatlar/fiil kökenli edatlar olduğu, bu edatların hangi ekleri aldıkları, hangi edatların Türkçe/yabancı asıllı oldukları, ismin hangi halinden sonra kullanıldıkları, hangi devrede edat oldukları, hangi fonksiyon ve görevle kullanıldıkları, birbirine yakın ve uzak bölgelerde konuşulan lehçelerin edatlarındaki fonetik ve morfolojik farklılıklar, lehçelerde kullanılan edatların yoğunluk, seyreklik ve ortaklıkları ile kullanım sıklıkları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Türk dilinin kuzey grubunu oluşturan Karay, Kırım-Tatar, Karaçay-Balkar, Kumuk, Tatar, Başkurt, Kazak, Karakalpak, Nogay ve Kırgız lehçelerindeki edatların yapı/köken, kullanım ve görev bakımından incelendiği bu eser, hem ülkemizde edatlar konusunun az çalışılmış olması hem de edatla ilgili terim karmaşasının ve farklı tanımların ortaya konulup, edatların ses, şekil, anlam, köken ve işlev bakımından tüm yönleriyle ve alışılmamış bir metotla işlenmiş olması bakımından oldukça önemlidir. Bu yönü Türk dili alanında çalışan bilim adamları tarafından fark edilen eser, 2008 yılı “Necmettin Hacıeminoğlu Dil Araştırmaları Ödülü”ne layık görülmüştür.

Bu eser, kullanılan yöntem ve içerik açısından Türk dili ve çağdaş Türk lehçeleri konusunda çalışmalar yapan/yapacak bilim adamları ve eğitimciler için kaynak bir

kitap olup, diğer lehçelerin edatları hakkında yapılacak çalışmalara da örnek ve kaynak teşkil edecek niteliktedir.

Kapsamlı ve güncel çalışma için Yrd. Doç. Dr. Ercan Alkaya'yı ve yayınevi yöneticilerini kutluyor, çalışmalarının devamını diliyoruz.